

A történeti informatika a könyvtárról

A szerkesztőség megítélése szerint Z. Karvalics László korábban az MKE körmeneti vándorgyűlésén, most pedig a TMT e számának hasábjain szokatlanul érdekes mondanivalóval, nevezetesen a történeti informatika bemutatásával tisztelte-tiszteli meg a szakmát. Miután bevezet bennünket e zsenge diszciplína programjának, megközelítési szempontjainak és fogalomkészletének „titkaiba”, adatokkal és folyamatokkal konkretizált formában egyszersmind néhány könyvtári-könyvtárügyi alkalmazási lehetőségét is megjeleníti. Elolvasása után bizonyára néhány szokványos szakmai állítás (pl. a könyvtárügy egységének szükségszerűsége, a nyilvánosság kialakulásának és alakulásának időpontjai és okai, a közgyűjtemények primátusáról szóló tan stb.) helytállósága is megkérdőjeleződhetik tudatunkban...

I. TÖRTÉNETI INFORMATIKA: PROGRAM, MEGKÖZELÍTÉSI SZEMPONTOK, FOGALOMKÉSZLET

Azok számára, akik először találkoznak a „történeti informatika” fogalmával, mindenekelőtt röviden be kell mutatnunk a történettudományt megújító iskolák legfiatalabbikát, nevezetesen azt, amelyik a történeti ökológiával és a történeti antropológiával együtt az ezredvég mind interdiszciplinárisabb tudományfájának zsenge, de máris látható árnyékot vető hajtása lett.

Ha elfogadjuk az állítást, hogy a fejlett országok „információs társadalom”-ként való aposztrofálása korántsem az éppen soron levő időszakot illető, találónan felszínes nyelvi lelemény, hanem az ipari kapitalizmus korszakát felváltó új minőség néven nevezése, akkor azt is el kell fogadnunk, hogy ebben az értelemben valamennyi korábbi társadalmi alakulat preinformációs társadalom.

A történettudomány számára ez a megközelítés kettős kihívást jelent. Meg kell vizsgálnia, hogy egy információ-, illetve kommunikáció-központú szemlélet miképpen járulhat hozzá a mindaddig töredékesen feltárt, hézagosan megértett vagy hiányosan elemzett történeti problémák jobb megközelítéséhez és megértéséhez, másrészt adalékokat kell közvetítenie az információs társadalom kialakulásának és előtörténetének kérdéseit feldolgozó társtudományok számára. Így válhatnak aktuálissá a speciálisan történettudományi értékű eredmények mellett a mai információs rendszerek szerves előképeivel (mondjuk például az ókori Mezopotámia dokumentációs technikáival, vagy a kora újkori Európa információmozgásának feltérképezésével) foglalkozó kutatások tanulságai.

Mindinkább szükségesnek látszik egy olyan tudományos program, amely nem elégszik meg a mégoly alapos, de leszűkítő „résztörténetekkel” (sajtó-oktatás-könyv-könyvtár-térkép-cenzúra-történet stb.), hanem egységes módszertani bázissal vizsgálja a kommunikáció, az információ, és a rendezett információként meghatározott tudás köré épülő jelenségcsoport szerepét a társadalmi változások értelmezésekor, és a világtörténeti folyamat leírásában.

A történeti informatika feladata tehát a világtörténet információsrendszer-központú megközelítése, az egyes történeti kérdések információ- és kommunikációalapú leírása és (újra)értelmezése [1]. Nem riválisa, hanem kiegészítője kíván lenni a hagyományos gazdaságpolitika- vagy társadalomtörténeti iskoláknak: ezek mintájára nevezhetnénk akár információtörténelemnek (information history) is, hogy félreérthetetlenül elkülönüljön a történettudományban használható számítógépes technikákkal [2], illetve az informatika történetével [pl. 3] foglalkozó irányzatoktól.

A történeti informatika hosszú előtörténete során [4] a különböző nemzeteket és tudományterületeket képviselő „alapító atyák” műveiket nem sorolták valamely elkülönült irányzathoz, hanem vizsgálódásaik következetesen végigvitt logikája nyomán jutottak el az információ-, illetve kommunikáció-központú megközelítésekhez. Az egységes terminológia kialakítása, az irányzat fogalmi és módszertani alapvetése ezért még elvégzendő feladat. Angol, amerikai, francia és német próbálkozások mellett Magyarországon az ELTE BTK-n több éve működő Történeti Informatika Műhelykurzus is kísérletezik ezzel: a következőkben az eddigi elméleti eredmények alapján definíciótömörséggel tekintjük át azokat a kategóriákat és

elveket, amelyek pontos megértése mindenképpen szükséges, ha a könyvtár kultúrtörténetére vonatkozó sajátos „információtörténeti” megközelítés leíró erejét kívánjuk mérlegre tenni.

Információ és transzformáció. Az individuális információháztartástól a kulturális gépig

Shannon és Weaver minőségi szempontokra érzéketlen – a társadalomtudományokban mégis népszerű – matematikai statisztikai információfogalma helyett a történeti informatika a kognitív pszichológia eredményeit és kategóriakészletét igyekszik a maga képere formálni. *Elemi információknak a jelentéssel transzformált reprezentációt* tekintti, s az információfeldolgozásként kezelt érzékeléstől kezdve a legösszetettebb tudati tevékenységig egységes működési modellbe illeszti az elemi információkból továbbtranszformálással származtatott komplexebb információs alakzatokat. (Ezeket bonyolultsági fokuk, kapcsolati rendszerük és vonatkoztatási környezetük függvényében határozza meg az ismeret, vélekedés, tudás, képesség, hagyomány, hit stb. fogalmaival.)

Az egyén információ-háztartása az „aktuális-potenciális”, és Dunn nyomán [5] a „folyó (kurrens)-új információ” oppozíciós párokból kialakítható négyféle állapotban tartalmazhat információs alakzatot. Az elemi információk és származtatott rendszereik mindig tevékenységre vonatkoztatottak: létrejöttük után eredményezhetnek azonnali akciós kimenetet (1), a cselekvésutastáshoz szükséges kiegészítő információgyűjtést (2), a késleltetett cselekvést lehetővé téve, és egy későbbi reprezentáció potenciális transzformáló elemeként megőrizve memóriába irányítást (3). Minden pillanatban és minden szinten egyszerre áll fenn továbbá az esélye és a lehetősége a továbbtranszformálásnak (4) és az elveszésnek (5). Minden egyes transzformációs lépcsőfoknak megfelel egy-egy memóriaszint, miközben még a legbonyolultabb szervezett információs művelet-együttesnek is az akciós kimeneti eredményesség marad a mércéje. Ennek a tevékenységmodellnek megfelelően lényegileg elkülönül egymástól az a folyamat, amelynek eredménye egy majdani akciót megelőző döntéshozzási szükséges információ megszerzése (a továbbiakban: az információháztartás *reflektív köre*), és a sikeres akciókat eredményező azonnali transzformációk tartománya (korábbi tanulás eredményeképpen meglévő kognitív készségek, illetve képességek). Az individuális tevékenységkörben lényeges mozzanat az akciós kimenet eredményessége érdekében felhasznált eszközök alternatív jelenléte: minden eszköz sajátos mivolta

mellett egyúttal „belefagyott” módon információt is őriz. A reflektív körben ennek felel meg a tárgyiasított információk (túlnyomórészt írott objektivációk) világa, illetve a kommunikáció segítségével információközlővé előlépő más individuumok csoportja. Az eszközzel készített eszköz, a *szerszám*, funkcióját tekintve megegyezik azokkal az eljárásokkal, amelyek egyetlen feladata a szükséges tárgyiasított információhoz való eljutás lehetővé tétele.

A fogyasztási javakat, eszközöket és szerszámokat sajátos energiaátalakítási mutatókkal és a munkavégzés bizonyos fázisaitól függetlenül előállító gépek az információs oldalon azok a szervezett intézmények (*kulturális gépek*) a megfelelői, amelyek a kulturális szerszámfunkciót automatizálják. Kulturális gépek azok az együttműködő csoportok, amelyek speciális eszközökkel meghatározott tapasztalatok birtokában és szervezettséggel anyagi-tárgyi kimenetet produkálnak – pl. a „vadászó”, „állattenyésztő”, „harcos” stb. kulturális gépek [6 és 7], továbbá azok is, amelyeknek információs kimenetük van. Ide tartozik az oktatási rendszer, a tudomány, a tömegkommunikáció, a sokféle bürokratikus intézmény, a múzeum [vö. 8], a levéltár, és végül, de nem utolsósorban a *könyvtár*.

Az információs (természetű) tevékenységek

Se szeri, se száma az információs tevékenységek különböző tipológiáinak. Ezek átlagosan 7–9 alapkategóriával élnek. Példaként lásd az alábbi két felosztást:

	a)
Origination	létrehozás
collection	(össze)gyűjtés, de: rendezés is
organization	szervezés, rendezés
storage	tárolás, raktározás
retrieval	visszakeresés
interpretation	értelmezés, kiértékelés, magyarázat, tolmácsolás
transmission	továbbítás, átvitel, átöröklés!!
	több minőség
transformation	átalakítás
utilization	felhasználás [9]

b)

- információtermelés (vagy képződés mint nem irányított, szervezett, és nem tudatosan társadalmi tevékenység)
- információrögzítés-tárgyasítás
- információfeldolgozás
- információsokszorozás
- információtovábbítás (és a továbbítás szervezett akadályozása: cenzúra, index stb.)
- információkontroll
- információfogyasztás

- ▶ információfelhasználás (benne a nem rendeltetés-szerű tevékenységek is, pl. titkosítás, dezinformálás)
- ▶ információtárolás
- ▶ információmegszüntetés (vagy információmegszűnés) [10].

Noha az információs rendszer összefüggő elemeiről van szó, a felsorolt mozgásformák három különböző minőséget takarnak. Az információ meghatározott tevékenység *termékeként* jelenik meg a termelés-feldolgozás, *eszközeként* a felhasználás folyamatában, *tárgyaként* pedig a többi esetben. Vagyis egyszerűsítve: az információtermelés (és -képződés), az információszerzés és -kezelés (illetve -áramlás), valamint az információfelhasználás rendszereinek vizsgálatáról van szó. (Ha a dokumentációs tevékenységet információtermelőnek tartjuk, e felosztás alapján a könyvtár sajátos „információs mikrokozmosznak” tekinthető, mert ellentétben a többi kulturális géppel, rendszerszerűen része mindhárom mozgásminőség.) Látható továbbá, hogy az egyes folyamatok és tevékenységek egyszerre lehetnek individuális cselekvések, és a kulturális gépek kollektív cselekedetei.

Az emlékezet (megőrzés)-elv

A történeti informatika egyik kulcskategóriája az emlékezet. Itt nem az új információk megszületése, hanem a korábbiak megőrizhetősége-újratermelése, illetve (az átöröklendő információk alakzatokat „kultúrgénként”, mémként felfogva [11] a fennmaradásukhoz szükséges számban történő sokszorosítása („szaporodása”) az elsőrendű kérdés. Az individuális emlékezet minden individuális információfeldolgozás transzformációs mozzanata, a tárgyiasított (tárgyasult) információ megőrzése pedig a kultúra leglényegesebb energiaforrása. A „kollektív” emlékezet tulajdonává a jelek valamilyen rendszerére lefordított dolgok válhatnak, s az ezek megőrzéséért, illetve megsemmisítése ellen folytatott harc gyakorlatilag az emberiség intellektuális történelme [12]. Minden megőrzés (még a használati értékét veszítő információé is!) a transzformációs aktivitás magasabb potenciális szintjét jelentheti. Ilyen értelemben a múzeumok a tárgyi világ, a könyvtárak/könyvmúzeumok pedig a kódolt jeleket őrző objektívációk raktárai. Ne feledjük, a tárgyi világ a maga fizikai valósága mellett „belefagyott” információt is őriz. Ezért ugyanúgy érvényes rá az emlékezetelv: az eszközök és szerszámok megőrzése már az emberré válás kezdeteikor döntő mozzanattá vált, fontosabbá, mint a készítés vagy a használat [13]!

Információ és teaurusz

A mindenkori vizsgálatok nem a (rögzített) jelekből, illetve azok továbbításából (a kommunikációból) indulnak ki, hanem az emberi agyban létező információból. Nincs ember információ nélkül, *nem létezik információ ember nélkül*. Az individuálisnak megmaradó információ viszont az emlékezetelv alapján – mivel nem adják át, és így nem is őrizhető meg – nem vesz részt a kultúra újratermelésében. Társadalmilag relevánsnak azok az információk tekinthetők, amelyekkel társadalmilag releváns közösségeket alkotó embercsoportok (vagy azok bizonyos tagjai) *egyaránt bírnak*. Az információ-háztartás „alapegysége” tehát az a funkcionális rendszer, amely emberekből és információkból áll. (Módszertanilag ez tökéletesen hasonlít az élet „alapegységéhez”, amely sem nem a genetikai információ, sem nem az élő rendszer maga fizikai valóságában, hanem a kettő együtt. Gánti Tibor [14] szellemes szóhasználatával: „masina + szöveg”).

Ez a kiindulópontja a történeti informatika legoperatívabb és legeredetibb kategóriájának, a *teaurusznak*.

A teaurusz „n” (minimum két) *csoporttag*, és az általuk közösen birtokolt „y” (de legalább egy) *információ* halmaza. Az információk természetétől függetlenül, de általában a csoportnagyság függvényében léteznek nagyon sok személyt és kevesebb információt, illetve kevesebb személyt és sok információt tartalmazó teauruszok. A „kevés személyes – kevés információs” szerkezetek az intimitás és a titkosság világa felé közelítenek, a „sok személyes – sok információs” képlettel pedig gyakorlatilag az emberi tudás „egyetemét” írhatjuk le. A könyvtártudományban és az informatikában meghonosodott teauruszfogalomtól eltérően a „mi teauruszunk” nem az adott ismeretterület elemközi kapcsolatait is tükröző, rendezett és nyílt gyűjtemény [lásd pl. 15], hanem meghatározott ismérvekkel bíró *dinamikus információközösség*, a társadalom különböző és egymást számtalan módon érintő és tartalmazó teauruszhalmaz pillanatról pillanatra változó szövevényes együttese.

A természetes és mesterséges információkörnyezettel, illetve a tevékenység-háztartással rendszert alkotó teauruszok a civilizáció és a kultúrtörténet *sejtjei* is. Sajátos teauruszokat alkotnak a vallási, nyelvi, lakóterületi, szakmai, nemzeti stb. közösségek, s ezek át- meg átalakulásainak teaurális modellezésével gyakorlatilag „párhuzamos világtörténet” írható az eddigi mellé.

A teauruszok változásaiént megközelített história számára egyaránt érdekesek az összefüggő teauruszcsoportokon belüli (*intrateaurális*) és

a közöttük megvalósuló (*intertezaurális*) mozgásformák. Ez utóbbiak egyébként nem mások, mint az individuális információfeldolgozásban megismert transzformációs elv magasabb rendszerszintű megvalósulásai.

A legjellemzőbb tezauszváltozások a következők:

- a) **Fragmentáció**, amikor is egy adott (A) tezausz tagjai közül néhány minimum plusz 1 információra szert téve új tezauszt hoz létre, miközben továbbra is megmarad az eredeti tezausz.
- b) **A fragmentáció megszűnése, illetve megszüntetése** azáltal, hogy az A tezausz pluszinformációra szert tevő tagjai révén különböző csatornákon keresztül az új információ végül is eljut az eredeti információközösség egészéhez, és így az eredeti tezausz eggyel magasabb információs szinten áll vissza.
- c) **A tezausz horizontális duzzadása**: egy adott információállomány számosságának változatlanul maradása mellett nő a benne található információkat birtokló közösségtagok száma.
- d) **A tezausz vertikális duzzadása**: változatlan számú közösségtag növekvő számú információt termel, szerez be és oszt meg.
- e) **A tezausz koncentrikus duzzadása**, amit a tezauszok egyesítése, illetve az ismeretek növekedésével párhuzamosan végbemenő csoportnövekedés eredményez.

A kulturális gépek általában valamelyik tezausz folyamat érdekében jönnek létre és működnek: nem nehéz felfedezni az egyes pontokon a tudomány, az ismeretterjesztés, a tájékoztatás-hírszolgáltatás, az oktatás különböző intézményeit. Mint hamarosan látni fogjuk, a könyvtár ebből a szempontból is sajátos „mikrokozmosz”, mert *valamennyi tezausz mozgásformát generálja*.

Mit várhatunk a történeti informatikától?

Minden történettudományi irányzatnak, diszciplínakezdeménynek egyetlen mércéje van: képes-e nagyobb leíró és magyarázó erejű elemzésekkel megközelíteni egy-egy történeti korszak szerkezetét, hozzájárul-e a meghatározó történeti változások ok-okozati „levezetések” a plauzibilisabb rekonstrukciókhoz, s képes-e a történeti folyamat egészére érvényes, azt esetleg új fényben láttató összefüggések megragadására. Az ismertetett fogalmi-módszertani háló mindehhez eszköz csupán: a következő időszak dönti el, hogy a kapitalizmus genezisének az íráshasználat megváltozásával (vagyis horizontális tezauszrobbanással) magyarázó *Hajnal István*, a felemelkedő-hanyatló

birodalmi alakzatok világtörténeti forgószínpadát a kommunikációs technikák használati módjaiból levezető *Harold Innis* elmélete, illetve az antropogenezist a nyelvi-reprezentációs produkcióval összekapcsoló újabb elméletek mellé kerülnek-e továbbiak, s szintézisbe lehet-e hozni őket.

A továbbiakban a könyvtár történeti útjára vonatkozó „történeti informatikai alkalmazásokat” inkább szemléltetési, mintsem rendszerezési igénnyel gyűjtöttük össze, ui. nem lehet célunk és feladatunk a könyvtár társadalmi-történeti-megismerésbeli szerepével [16] kapcsolatos, újszerűnek szánt állításokat megfogalmazni.

II. A KÖNYVTÁR: KULTURÁLIS GÉP KONTRA TEZAUSZ

A könyvtár kulturális gép természete, melyben funkcionális rendszert [17] alkot az épület, a könyvállomány, a katalógus és sokféle egyéb tájékoztató eszköz, a könyvtáros, a könyvtárt fenntartó szándék, az olvasó és az olvasót könyvtárba vezető cél, két sajátos optikai csalódás forrása.

1. Noha a különböző típusú „könyvgyűjtő helyek” többé-kevésbé egységes arculatot mutatnak, s az egyes könyvtárak „a” könyvtár mint kulturális gépezet részeként tűnnek fel, ez csak morfológiai azonosság: nincsen ennek a reprezentációs szintnek megfelelő általános tezausz. A könyvtárhasználatra egyetemesen vonatkozó információk közös metszete tezauszalkotó ugyan, de a különböző könyvtár típusok állománya által őrzött ismeretekhez képest ezek metainformációk. Az egyes könyvtár típusok adott tezauszokhoz tartoznak. Történetileg nem az egyszer megszületett könyvtár minta alkalmankénti követéseként-aktualizálásaként, hanem az egyes tezausz igények által esetenként újra és újra életre hívott, a reflektív információszerezést memóriatámogató erejénél fogva segítő intézményekként jöttek létre – egymástól függetlenül. A ninivei könyvtártól az óbudai 2. sz. gyermekkönyvtárig tartó „könyvtártörténet” tehát tezausz szempontból fikció, mert külön története van a horizontális tezausz növekedést szolgáló közművelődési, és a vertikális tezausz növekedést szolgáló egyetemi-tudományos könyvtáraknak, s ráadásul egyes típusokon belül sincs feltétlenül kapcsolat és folytonosság – újra feltalálhatók. A kolostori könyvtárak a szükséges szerzetesi tudás újratermelésének támogatására jöttek létre, s nem az antik minta „folytatásaként”, a közművelődési könyvtárak sem a tudományos könyvtárak „leányvállalataiként”, hanem a tömegfogyasztói igénnyel megjelenő társadalmi csoportok olvasási szükségletét piaci

(mint pl. a 18. sz. végi könyvkereskedői olvasószobák és kölcsönkönyvtárak) vagy művelődéspolitikai eszközökkel biztosító döntések eredményeképpen. A legjobban mindez az ab ovo nem (illetve csak „családi könyvtár” formájában) tezauszalkotó magánkönyvtárak esetében látható: mindegy egyes könyvtár külön történet.

Látványos mivolta ellenére ezért megtévesztő S. R. Ranganathan híres, bár nem véletlenül sokat támadott „könyvtárfejlődési spirálja” [18]: a könyvtárak nem egymást váltó, s végül a kiindulópont-hoz visszatérő funkciókra épültek, hanem az egyes típusok az új feladatokat egymásra rétegezve zárványként őrzik saját történetüket.

Az optikai csalódások mögött az a módszertani baki áll, hogy a központi mozzanathoz tekintett könyvre, jobb esetben az abból „kinyerhető” információra, és nem a tezauszalkotó emberek csoportjaira figyelünk. Pedig rögtön a könyvtártörténet hagyományos „első” igazodási pontja, az alexandriai könyvtár is látványosan igazolja ennek szükségességét.

Az Alexandria-paradoxon

Az I. Ptolemaiosz által támogatott tudósközösség a Muszeionban saját szakmai infrastruktúráját építette ki. A növény- és állatkert, a laboratóriumok és a csillagvizsgáló mellett, a komplexum részeként hozták létre és működtették a híres Nagy Könyvtárat. Az itt őrzött könyvek egyszerre voltak a tudományos tevékenység eszközei és tárgyai. A gyűjtés, másolás, felújítás, szövegkritika, kommentár, új könyvek írása, mind-mind a tudósközösség lassú bővített újratermelését szolgálja, lényegében inkább a vertikális tezausz növelés érdekében folyik. Amikor aztán a hatalmi harcok során VIII. Ptolemaiosz II. Euergetész szétkergeti az ellenlábását támogató Muszeion-tudóstársaságot, furcsa helyzet alakul ki: noha a könyvtárat nem bántja (maga is tudásbarát), s új tudósokat hív, a régi fény már soha nem tér vissza. Megmarad tehát a könyvtár: az épület, a könyvek (ezek csak jóval később semmisülnek meg), de mi történt a tezauszszal?

Andrón Athénaiosz szavai alapján egy közvetett horizontális tezauszszobbanás bontakozik ki előttünk: „Bár sok alexandriait megölt (ti. II. Euergetész), de némelyeket csupán száműzött..., így a városokat és szigeteket benépesítették a tudós grammatikusok, filozófusok, matematikusok, zenészek, festők, sportoktatók, orvosok, és minden egyéb foglalkozás képviselői. A száműzöttek, hogy megkeressék kenyerüket, tanítani kezdték azt, amihez értettek, s így új szakembereket képeztek ki. [Ily módon] az alexandriaiak minden hellén és barbár nevelőivé lettek” [19].

A horizontális tezausz növekedés nemcsak közvetett, hanem közvetlen módon is történhet, a könyvtárban őrzött könyvekhez hozzáférők számának arányában. Érdekes, hogy miközben katalógustörténetet (Norris), bibliográfiatörténetet, szisztematizálástörténetet, horribile dictu még kötelespéldány-történetet (Lemaitre) is találunk, a nyilvánosság története a könyvtárak históriájának csak járulékos elemeként jelenik meg. A következőkben nem egyszerűen áttekinteni kívánjuk az utóbbi egyes állomásait, arra is kíváncsiak vagyunk, hogy *található-e összefüggés a könyvtárak nyilvánossága és a társadalmi közeg sajátosságai között?*

Kis nyilvánosságtörténet

Csak valami nagy-nagy tévedés folytán kerülhetek az Új magyar lexikonba a „kis számban és szűk olvasókörral keletkező nyilvános jellegű könyvtárak” úttörőiként az oxfordi Bodleiana (1602), a milánói Ambrosiana (1609) és a párizsi Mazarine (1643). Amikor ui. V. Miklós pápa a 15. sz. közepén az általa tervezett új városrészbe olyan monumentális könyvtárat álmodik, amely „... ingens et ampla pro communi doctorum virorum commodo”, (azaz „hatalmas és tágas a tudós férfiak közös használatára”), már akkor csak folytatója annak a nyilvánosságeszménynek, amely a reneszánsz sajátjaként bontakozott ki, s amely például Petrarcanál is nagy nyilvános könyvtár tervében ölt testet. (V. Miklós álmát végül IV. Sixtus valósította meg, és Petrarca is boldogan figyelhette a túlvilágról, hogy miképpen gyarapszik a Laurenziana.) Mindezt már a 14. sz. legvégétől kezdve megelőlegezik a polgári értelmiség városi könyvtárai: amikor 1399-ben Johann von Kirchdorff kanonok házát és könyveit Alzey lakosságára testálja, vagy amikor 1439-ben Neithart ulmi lelkész a közösségre hagyja a könyvtárat azzal, hogy az a család felügyelete alatt hozzáférhetővé lesz [20], egy új magatartásforma előhírnökeivé válnak. (Tegyük hozzá: a társadalomfejlődés megkésettisége és féloldalassága miatt Magyarországon mindennek a polgári szerepkör felé araszoló arisztokratáink 18. sz. végétől elhíresülő gesztusai felelnek meg. Az első 1798-ban Batthyány Ignác olyan értelmű végrendelete, hogy halála után nyilvános közkönyvtárként fejlesszék gyűjteményét, majd ezt a meghagyást követi az 1802 óta nyilvános Teleki-téka. Érdekesen egészíti ki a képet, hogy a kiemelkedő polgári gyűjtők családjának feudalizálódásával könyveik átszállanak nemesi rokonságukra [21].)

A reneszánsz előtti világ az időben visszafelé haladva lezárni látszik a nyilvánosságtörténetet: a kolostori könyvtárak kölcsönzést tiltó szigorú regu-

lái azonban egy korábbi nyilvánosságtörténeti periódus befejezését jelentették!

A 9. sz. végétől, a Karoling-reneszánsz kezdetétől a 12. sz. fordulójáig tartó periódusban a kolostori gyűjtemények egy része nemcsak a barátok, hanem nyugta- és zálogszabályozással külső „olvasók” számára is kölcsönözhető volt. *Ferrière-i Lupus* a rendelkezésre álló katalógusok alapján kéziratokat kölcsönöz ki *Einhard* világi magángyűjteményéből, *Reichenau* *Reginbert* pedig egyenesen teoretikus szinten száll síkra a szabályozott nyilvánosság mellett [20]. Ennek az eszménynek késői folytatásaként Németalföldön „sokszor a nép nyelvén írott könyvek számára külön könyvtáros volt kinevezve”. Így pl. *Schutken*, a windesheimi kolostor másoló könyvtárosa (*librarius librorum tentonorum*) a nem latin nyelvű könyveket a műveltebb világiaknak is kikölcsönözte [22].

A 13. sz.-tól kezdve aztán sorra születnek meg a külső kölcsönzést tiltó rendeletek, s egyre inkább korlátok közé szorul a kolostorlakók könyvhöz jutása is. Mindez – úgy tűnik – kezdetben praktikus célt szolgál, a kisszámú és értékes állomány megóvását. A zár alá helyezés és a leláncolás későbbi fejlemény. (Nota bene: a legendás *libri catenati*, a leláncolt könyvek gyakorlata teaurális szempontból a relatív nyilvánosságnövelés eszköze volt, hiszen azáltal, hogy megakadályozta a ritka könyvpéldányok individuális kisajátítását, állandóan hozzáférhetővé tette őket, ami a *teaurusz horizontális és koncentrikus növekedését segítette elő!*)

A kölcsönzést tiltó rendeletek ellenére azonban – úgy tűnik – a valóságban a könyvek utat találhattak a külső felhasználókhoz is. A Sorbonne könyvtárát az idegenek felügyelettel használták, s például az ott tanuló, abban a légkörben felnövő, majd Magyarországra visszatérő művelt Ágostonrendiek számára természetesnek tűnt a könyvekbe foglalt tudás megosztásának lehetősége. A váradi ferences rendház könyvtárából távoli vidékek szerzetesei is kölcsönöztek könyveket, noha éppen leginkább a ferences rend óvta a könyveket a rongálódástól és elkallódástól a *kölcsönzés merev tilalmával* [21]. A kolozsmonostori bencés könyvtár egyenesen *Mátyás* udvari orvosának kölcsönöz 1461-ben több könyvet, köztük egy asztronómiát [23].

Németalföldön éppen egy ferences intézmény, a ferences nővérek delfti Szent Barbara kolostora lett a kölcsönzés „mintakönyvtára” (egészen a 16. sz.-i konfiskálásig): rektori engedéllyel akár a városon kívülre is vihettek ki könyvet, miután a kölcsönző nevét és címét feljegyezték [22].

A nyilvánosságtörténet keresztény fejezetének élén mindemellett mégsem a Karoling-reneszánsz, hanem – további adatok híján, elég társtalanul – *Paulinus* püspök olvasóterme áll, amelyet a ke-

resztények számára rendezett be az 5. sz. kezdetén saját székvárosában, Nolában [20].

Ha még tovább megyünk vissza az időben, szabályszerűen „ugrik ki” a hellenizmus időszaka. Közvetett adatok alapján a kutatók úgy vélik, hogy a II. *Ptolemaiosz* alapította Szerápisz-templom melletti kis könyvtár, „a Nagy Könyvtár afféle fiókjá”-nak 42 800 tekercsét „már bizonyára a nagyközönség is olvashatta” [19]. Azonban korántsem csak Alexandria és Pergamon könyvtárára kell figyelni: *Polübiosz* szavaiból arra következtethetünk, hogy minden jelentősebb városban volt könyvtár. Különösen *Perszeusz* makedón király és a pontoszi királyok könyvtára tekinthető kiemelkedőnek [24].

És még mindig nincs vége... Ha újabb négy-száz évet ugrunk az időben, *Assur-ban-apli* ninivei könyvtárához érkezünk, amelyet az asszír király az „alattvalók okulására” szervezetett és rendeztetett be [25], s ahol egy-egy szövegből legalább hat példánynak kellett lennie [26].

Ha mármost végigtekintünk a könyvtárak nyilvánosságtörténetén, különös összefüggésre bukkanunk. Noha a nyilvánosságot par excellence polgári kategóriaként kezelő, s megszületését a modern polgári fejlődéshez kötő vizsgálódások [leginkább 27] általában felfigyelnek a reneszánszra és a hellén nyilvánosságmodellre, illetve a köz- és a magánszféra szétválasztásának történeti archetípusaira, de csak fogalmi-történeti „előzményekként” kezelik. Valójában azonban szuverén és öntörvényű periódusok ezek, ahol a „polgári” mozzanat valamilyen formában való megjelenése csak része egy társadalmi szerkezetváltási folyamatnak: a korábbi hatalmi, erkölcsi, művészi, hitéleti és gazdasági képletek intenzív átalakulásának. Ebből a szempontból a „klasszikus” polgári átalakulás csak annyiban „klasszikus”, amennyiben a változások eredőjeként végül is győztesen szilárdul meg az abszolutizmussal, a protestáns etikával, a reneszánszsal és a tőkés termelési logikával beköszöntő „modern” társadalom és nyilvánosság [28].

A J. *Habermas* [27] által figyelmen kívül hagyott (de pl. Hajnal István által tüzetesen vizsgált) „Karoling-reneszánsz” ugyanilyen „átmeneti” periódus. A sokvallású és soknyelvű frank birodalmat egységesítő kereszténység, a latin írásbeliség és ennek hordozója, az új gazdasági kultúrát és etikát terjesztő kolostori hálózat eredményezte – mint korábban láttuk – a feudalizmus megszilárdulását megelőző nyilvánosságtörténeti hullámhegyet.

Ugyanez érvényes a hellenizmusra, amely talán a népek, nyelvek, kultúrák és hatalmi szervezetek legnagyobb világtörténelmi kavalkádja volt, mégpedig az egyes régiók teljesen eltérő fejlődési forgatókönyveivel. És nem meglepő, hogy Assur-ban-apli i.e. 7. sz.-ának vége is pontosan ugyanilyen

időszak: az egyik pillanatban még az asszírok foglalják el Elamot, hogy pár évre rá a méd-babiloni támadás semmisítse meg az asszír birodalmat, egyfelől átrajzolva az etnikai-hatalmi szerkezetet, másfelől megőrizve viszont a kulturális kontinuitást.

Kontinuitás..., ez pedig az átmenetiség ellenére valamennyi vizsgált korszak másik kulcsszava. Az „antikvitás” felfedezője nem a reneszánsz, hanem a Karoling-reneszánsz, amely más szempontból csak folytatója a hellén és arab szövegmentésnek. A hellenizmus nagy könyvtárai a görög és keleti tudományosság minden fellelhető darabját gyűjtik, a társadalom „mozgó zűrzavara” közepette az állandóság létetemenyeseként. A nyilvánosság a megőrzés nagyobb hatékonyságának záloga: a tárgyi valóságban objektívált könyvet vagy kézirat-tekerccset könnyebben el lehet pusztítani, mint a horizontálisan gyarapodó tezauszban – a fejekben – őrzött ismeretet. (Nem véletlen, hogy a korszakhatárokon fellépő ellentétes tendencia, a nyilvánosság brutális korlátozása néhány alkalommal éppen etnocídiumokban ölt testet.) Am a megőrzés kérdése a bevezetőben említett másik „optikai csalódáshoz” vezet át minket.

2. A könyvtár mint kulturális gép „fogaskerekei” az egyes olvasók. Tevékenységük individuális természetű, a megismerési folyamat alanya az egyén. Vagy mégsem? Mondhatjuk-e R. Dawkins provokatív metaforájával [29], hogy ha „az ember a gén köré épített túlélőgépek legtökéletesebbike”, akkor az olvasó az írásba foglalt ismeretet megőrző gép, s a folyamat alanya nem az ember, hanem az ismeret? A gondolatot továbbsszöve: a kultúra evolúciós játszójának részeként a valódi információörzés voltaképpen a sokszorosítás, mégpedig a fennmaradáshoz szükséges számú új példány létrehozása. (Ahogy a biológiai evolúcióban a fennmaradás gyakran az utódok óriási számával biztosítható.) Ha a szóbeliség társadalmában a megőrzés a rögzítéshez szükséges elégséges számú elhangzásos ismétlést, illetve ezt optimalizáló mnemoteknikai eszközhasználatot jelent, akkor az írásos kultúrákban a megőrzendő ismeretek sokszorosítása és hozzáférhetővé tétele látja el ezt a funkciót.

A biológiai és a kulturális evolúció között azonban éppen az az egyik óriási különbség, hogy az evolúciós változásoknak az egyes fajok, illetve ökoszisztémák esetében szükséges, generációkban mért idejéhez képest a kulturális evolúció féltelmetesen gyors: akár egyetlen generáció is új adaptációs stratégiákat sajátíthat el [11]. A tezauszban új információk és ismeretek előállításának annyiban közreműködője a könyvtár, hogy lehetővé teszi az individuálisan új információk transzformáló erejűvé válását, míg egy standard

tezausz változatlan újratermelésének feltehetően a leghatásosabb eszköze. Hogy ennek formája magánkönyvtár vagy valamilyen közkönyvtár, az végül is mindegy.

„Az írott hagyomány fenntartására való törekvés” már a mezopotámiai civilizációnak fontos jellemzője. Mivel a szövegek másolása az írnokképzés lényeges része volt, emiatt „nagyok sok magángyűjtemény keletkezett, amelyek a hagyomány folyamatát jelentő szöveganyag kisebb-nagyobb hányadát foglalták magukba. [Megteremtődött] ... a magánkönyvtárgyűjtés természetes igénye... Élt olyan törekvés, hogy a hiányzó szövegeket más gyűjteményekből megszerezzék, kiegészítve... az anyagot. Következésképpen a másolatok számtalan példányban voltak meg... Az a körülmény, hogy az írás rendkívül tartós agyagtáblákon állt, lehetővé tette, hogy a szövegek legnagyobb része mint ténylegesen használt irodalmi gyűjtemény maradjon fenn [akár ezer éven keresztül is]. Csaknem minden szöveg, történetének valamely korai időpontjában, megmerevedett a sajátos fogalmazásban és az előírási tartalmi felépítésben. A szabványosítás nagymértékben megővta az eredeti tartalmat a szemlélet és a magatartás változásaitól” [26].

A megőrzés = felkutatás/sokszorosítás képlet érvényes maradt minden jellemző könyvtártörténeti periódusban, az újra megjelenő szabványosítási igény azonban poszt-Karoling jelenség: az újabb születésű szerzetesrendek szakítanak a könyvtár = másológéppel szereppel. Számukra elégséges, ha valamelyik kolostor anyascriptoriuma ellátja a környező kolostorokat az ismeretelont hordozó irodalommal. Így születtek meg azok a szabványlisták, amelyek biztosították az igényelt ismeretanyag változatlan újratermelését. (A premontrieknak például már a legkorábbi rendi szabályzata pontosan előírta, hogy az újonnan létesült kolostorokat milyen könyvekkel kell feltétlenül ellátni – átlagban minimum 12-13 darabról volt szó. Erdélyben pl. a váradhegyfoki konvent scriptoriuma működött ellátóközpontként [21]. Ezt a szabványosítási hagyományt őrizték meg a jezsuiták is. Végso soron ugyanilyen jelleggel működtek az első közművelődési, illetve kaszinókönyvtárak is, hiszen egyfajta kurrens alapkínálatot közvetítettek olvasóiknak. S végül egyfajta szabványosítás köszön vissza a szovjet és a szovjet típusú népkönyvtári modellel, jól jelezve a szellemi élet meghatározó tezauszainak ideológiai fogantatású „bezárási” kísérletét egy zárt információs tartományba.)

A „meghatározott/szabályozott információt mindenkinek” és a „minden meglévő információt meghatározott/szabályozott olvasói körnek” két véglete között azok az információs körfolyamatok jelentik a közepet (a legnagyobb transzformációs erőt), amikor az információk és a tezauszok bővülő spirálja

újra és újra a könyvtárnál, illetve a legnagyobb hatású kulturális gépnél, az oktatásnál ér össze.

„A XVII–XVIII. sz.-ból végeláthatatlan sorban vonulathatnók fel a papi-tanári-értelmiségi könyvgyűjteményekre vonatkozó adatokat... Ezek a nemzedékenként osztódó és integrálódó szerényebb méretű könyvtárak alkották azt a hajszalérendszert, amelyen a könyvműveltség itthon termelt vagy külföldről behozott javai valósággal el is jutottak az erdélyi magyar társadalom író, olvasó rétegeibe. Ezek a többnyire csak néhány száz kötetet számláló magángyűjtemények őrizték meg a társadalom kezén forgó régebbi könyvörökség jelentős részét... A társadalmi használatban lévő könyvanyag legbecsessebb része ...bizonyos idő elteltével ajándék, hagyaték vagy vásárlás révén bekerült valamelyik kollégium gyűjteményébe, innen pedig az iskolázott rétegek útján újra szétáramlott a társadalomban” [21].

Hasonló hatása volt annak, amikor a reformáció után a közkönyvtárak az iskolai oktatás szolgálatába álltak, s ennek az útnak a kilométerköveit jelentették a Nyugat-Európában már a 16. sz.-ban (Németalföldön 1568 és 1648 között) megkezdődő kolostori konfiskálások, amikor is e könyvtárak sokszor a városi vagy egyetemi könyvtárak alapjául szolgáltak [22]. (Százötven év múlva Európa másik felén II. József konfiskálja a magyarországi kolostorok könyvtárait, és rendeli el annak az Egyetemi Könyvtárba való beszolgáltatását.) Ezek a példák a „masina+szöveg” dilemmában újra a szövegre (a teaurált információ mellett az azt hordozó könyvre) irányítják a tekintetet. A kérdés – a megőrzés szempontjából – úgy vethető fel, hogy vajon az egyéb lehetőségekhez képest hogyan értékelhetjük a könyvtár történeti szerepét.

„Borjúcomb vagy máglya”

Ráth-Végh István idézi [30] Lacroix számításait, aki szerint egyedül a múlt század elején 2-3 millió régi könyv esett áldozatul a cipészeknek, szabóknak és fűszereseknek, mivel az előbbieket a bőrkötésért, az utóbbiakat a csomagolásnak használt lapokért vásárolták fel fillérekért az általában ládányi könyvörökségeket. Az ekképpen pusztulásra ítélt magánkönyvtárak anyagának elveszésén méltán sajnálkoznak levonhatják a következtetést: mennyivel jobb az értő kezek által gondozott bibliotéka, ahol az idők végezetéig pihenhetnek az értékes könyvrégiések.

Csak hogy a könyvek egy tömegben sokkal könnyebben pusztulnak, akár tűz, akár víz támad. Amikor pedig a politikai-ideológiai szándék erőszakszervezet segítségével fog a könyvtárolomány megrostálásához vagy megsemmisítéséhez, akkor a könyvtárak sokkal védtelenebb áldozatok, mint a csak nehézségek árán ellenőrizhető és fel-

számolható, több „bújtatási” lehetőséggel rendelkező magánkönyvtárak. S noha a világtörténelem összes nagy, begyűjtéssel kísért klasszikus indexe tartalmazta a magánkönyvtárakra is kiterjedő, büntetőjogilag szankcionált beszolgáltatási kötelezettséget (már az i.e. 213-as, *Csin Si Huangti*-féle kínai index is!), a begyűjtésektől mindig meg tudott menekülni a magánkönyvtárak egy része. A háborús pusztulás sem kíméli a közkönyvtárakat: Magyarország második világháborús milliós könyvesvesztésének túlnyomó részét a németek által elhurcolt könyvekben kívül a megsemmisített iskolai könyvtárak, találatot kapott városi könyvtárak rak-társzányaiban elpusztult nyomtatványok teszik ki. Az 1945–47-es index és a Szövetséges Ellenőrző Bizottság vezérelte begyűjtés során a növekvő mennyiségi követelményeket támasztó szovjet hivatalnokokat és tiszteket a könyvtárak anyagának összegyűjtésével lehetett kielégíteni: a magánszemélyek által beszolgáltatott könyvek száma jelentéktelen volt.

Törzsszállományuk védelmében a nagy könyvtárak a begyűjtést nem szabotálhatták, de a padlásokon, pincékben számtalan megsemmisítésre ítélt könyv vészelt át a nehéz időkben [31].

Mindezzel együtt például a Szovjetunió-kép kitettségén kívül az 1945–47-es index nem okozott számottevő kulturális veszteséget: ehhez képest – mondjuk – a német könyvtárak tervszerű kirablása harmincéves háborúban *Gusztáv Adolf* csapatai által *A. Hessel* szerint [20] oda vezetett, hogy „szellemi elszegényedés” következett be, s „mind az egyes embereknél, mind a társadalomnál megszakadt a könyvvel való kapcsolat, amely... korábban oly eleven volt”.

Borjúcomb-csomagoláshoz széttepetni vagy könyvmáglyán végezni? Magán- vagy közkönyvtárban átvészelni? Egyszer talán valaki kiszámolja, hogy melyik a sikeresebb stratégia. Mindemellett ne feledkezzünk meg az indexeknek arról a furcsa sajátosságáról, hogy a megsemmisítések mellett igyekeztek gondoskodni egy-egy könyvpéldány zártkörű megőrzéséről. Ez tanúsítja: a könyvpusztítók pontosan tudták, hogy intézkedésükkel megakadályozzák a politikai szándékaikat potenciálisan akadályozó teauruszok újratermelését, de *együtt a könyvekbe foglalt tartalom megőrzésének fontosságával is tisztában voltak*. A dühödt megsemmisítések első hullámának levonulása után 1941 és 1945 között a németek többek között azért rabolták ki Európa könyvtárait, hogy legalább egy példányuk legyen a náluk már végképp megsemmisített ritkaságokból.

3. Befejezésül az eddig elmondottak alapján a könyvtárakkal kapcsolatos néhány történeti természetű állítással szemben kell ellenvéleményeket megfogalmaznunk.

Szomorkodás az elvesző tudásmennyiségen

Publicisták és komoly szaktudósok egyaránt felvetik (általában a „nyugati modernizációs logika” ellenfeleiként), hogy milyen felmérhetetlen kárt okozott a kultúrtörténetnek a könyvpusztító indulat: az „alexandriai könyvtár tekerceinek megsemmisülése évszázadokkal vetette vissza a tudományt”; „az auktorok hézagossá szövegrekonstrukciói miatt csak a jéghegy csúcsát látjuk, miközben titokban marad előttünk a korabeli tudás számtalan eleme”. A tudásmennyiség elvesztésén sajnálkozva azonban nem veszik észre, hogy a tudás meghatározott szeleteit őrző tárgyak pusztulása nem azonos az adott tudásnak a pusztulásával. Ami helyreállíthatatlan, az az erről a tudásról való tudásunk, vagyis nem maga a primer tartalom a könyvbe „fagyott” ismeret! A teauruszokon keresztül ugyanis más teauruszokba, más könyvekbe, s más könyvtárakba beépült az az ismeret, amelynek tárgyi hordozója elveszett. (Talán az egyetlen kivétel *Diego da Landa* gyászos emlékü újvilági könyvpusztítása, amely együtt járva a hagyomány őrzőinek fizikai elpusztításával, szinte tökéletesen diszkontinuussá tette a mezo-amerikai indián kultúrkincset.)

Félelem az elvesző kreativitástól

„A gondosan tervezett, jól célzott számítógépes informálódás” egyik legnagyobb veszélye, hogy „könnyen a kritikus szint alá csökkenhet a véletlen olvasmányok, a váratlan intellektuális találkozások száma, ami pedig az új eszmék, az eredeti gondolatok legfőbb ihletője” [32].

A fenti – egyébként elgondolkodtató – vélemény a könyvtárral kapcsolatos megközelítéseknek abba a családjába tartozik, amely az új technikák és funkciók megjelenését a régiek lecserélésével köti össze. Pedig a könyvtártörténet számtalan példával igazolja azt az állítást – s ezzel a kultúrafejlődés egészével rokon –, hogy a régi funkció egy közegben és feladatkörnyezetben tovább él, csak éppen megváltozó helyi értékkel.

A könyvtár őskorában az információhordozó fizikai birtoklása egyúttal elérést is jelentett: Gessner *Bibliotheca Universalis*ának tételeit a polcokon tudva a 16. sz. közepének könyvtárosa az emberi tudás teljes épületét bírhatta. Az egységes tudás szétválasztásával és hordozói számának növekedésével a könyvtárak egy része vizsgálódó könyvmúzeummá, a többi viszont az állagóvássá finomodó megőrzés funkcióját csakis az elérhetőség biztosításával együtt teljesíthette: a fizikailag birtokolt, de el nem ért munka ugyanis nem tud teauruszalkotóvá válni, s mint ilyen, megszűnik az információ-háztartás számára.

A fizikai birtoklás nélküli elérhetőség korszakába lépve H. A. Simon szerint [33] immár a tárolt ismeretanyag információvesztésének nélküli csökkentésének igénye lép a hozzáférhetőség biztosítása mellé. S noha még jó ideig az elérhetővé tétel teljes körű biztosítása az első számú feladat (ez a technikailag megvalósíthatónak tűnő globális könyvtári hálózatban „tudásrobotok” segítségével történik), mindez nem jelenti azt, hogy „az információtechnológia alkalmazása annyi, mint mérnökké képezni át a könyvtárost” (idézi M. Taubert *Vekerdi László* [34]). A tudásközlés elektronikus biztosításának feltételeként a rögzíthető és továbbítható állományok (immár a kép és a hang is) paraméterezése, illetve kivonatolása továbbra is szakfeladat marad. A „jövő könyvtára” vonatkozó elképzelésekből néhány elem a közeljövőben megvalósulást ígér [35], hosszabb távon azonban az információkezelés harmadik nagy forradalma minden valószínűség szerint teljesen átrendezi a hagyományos intézményi szerkezetet. Új rendszerminőség formálódik, amelynek komponensei (köztük a könyvtárak) önálló rendszerekként – kulturális gépekként – hosszú történeti utat futottak be, ám feloldódnak a megismerésnek és a kreativitásnak új dimenziót nyitó grandiózus szintézis keretében. Ennek csak előfutára a számítógépesítés, ahogyan most megismertük.

Szép jövőkép! Talán még az sem zavarja meg, ha tudjuk: a funkcionális analfabéták száma egyre nő a világon. Hiszen megnyugtatóra is adódik mód: az össznépszerűséghez viszonyított arányuk mindenestre csökken...

Irodalom

- [1] ZALAI K. L.: Egy új kihívás: az információelvű történelemszemlélet. = Magyar Tudomány, 1993. 8. sz. p. 943–951.
- [2] GREKSZA A.: Történettudomány és informatika. Előadás az Információ és társadalomszemlélet c. konferencián. Szeged, 1993. október 9.
- [3] GOLDSTINE, H. H.: A számítógép Pascaltól Neumannig. Bp. Műszaki, 1987. 368 p.
- [4] Z. KARVALICS L.: The need, pre-history and program of historical informatics. = Periodica Polytechnica, 1994. 2. sz. p. 19–30.
- [5] DUNN, E. S.: The information utility and the idea of public data bank. = The Information Utility and Social Choice. AFIPS Press, 1970. p. 103–122.
- [6] Az allopoietikus kulturális gépek megjelenése. = CSÁNYI V.: Evolúciós rendszerek. Bp. Gondolat, 1988. p. 208–212.
- [7] MUMFORD, L.: A gép mítosza. Bp. Európa, 1986. 331 p.
- [8] BINNI, L.–PINNA, G.: A múzeum. Egy kulturális gépezet története és működése a XVI. századtól napjainkig. Bp. Gondolat, 1986. 292 p.
- [9] BORKO, H.: Information science: what is it? = American Documentation, 1968. január, p. 3–5.

- [10] GRUSIN, B. A.: A hírek világa. Bp. TK, 1984. p. 17–18.
- [11] BEREZKEY T.: A génektől a kultúráig. 2. kiad. Bp. Cserépfalvi, 1992. 248 p.
- [12] LOTMAN, J. M.: Szöveg, modell, típus. Bp. Gondolat, 1973. 408 p.
- [13] GÁSPÁR L.: A szubjektumok termelése. Bp. Kossuth, 1987. 238 p.
- [14] GÁNTI, T.: Kontra Crick avagy az élet mivolta. Bp. Gondolat, 1989. 134 p.
- [15] MOLNÁR I.: Az információkezelés fogalomrendszere. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1973. 214 p.
- [16] TÓTH Gy.: Könyvtár és társadalom. Bevezetés a könyvtári ismeretekbe. Bp. Tankönyvkiadó, 1988. 138 p.
- [17] SZÁNTÓ B.: A teremtő technológia. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1990. 462 p.
- [18] RANGANATHAN, S. R.: Documentation of the spiral library service. = IASLIC Bulletin, 1963. 4. sz. p. 180–210.
- [19] SWIDERKOWNA, A.: A hellenizmus kultúrája. Bp. Gondolat, 1981.
- [20] HESSEL, A.: A könyvtárak története. Bp. OSZK, 1959.
- [21] JAKÓ Zs.: Várad helye középkori könyvtörténetünkben. = Írás, könyv, értelmiség. Bukarest, Kriterion, 1976. p. 138–168.
- [22] DÉKÁNY K.: Hollandiai könyvtártörténelem, 1. Kolostori könyvtárak, másoló kolostorok, nyomdászok. Amstelveen, Uitgeverij Forum, 1973. 176 p.
- [23] JAKÓ Zs.: Könyv és könyvtár az erdélyi magyar művelődésben. = Írás, könyv, értelmiség. Bukarest, Kriterion, 1976. p. 284–304.
- [24] RANOVICS, A. B.: A hellenisztikus kultúra. = A hellénizmus és történelmi szerepe. Bp. Akadémiai Kiadó, 1952. p. 328–384.
- [25] BÉLLEY P.: Az elraktározott információ. = Település, városiasodás, emberi kommunikáció. (Minerva nagy képes enciklopédia.) Bp. 1975. p. 378–388.
- [26] OPPENHEIM, A. L.: Az ókori Mezopotámia. Bp. Gondolat, 1982. 572 p.
- [27] HABERMAS, J.: A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. 2. kiad. Bp. Századvég, 1993. 398 p.
- [28] WIENER Gy.: Korai társadalmi formák keletkezése és felbomlása. = Eszmélet, 1994. 21–22. sz. p. 168–188.
- [29] DAWKINS, R.: Az önző gén. Bp. Gondolat, 1986. 260 p.
- [30] RÁTH-VÉGH I.: A könyv médiája. 5. kiad. Bp. Gondolat, 1982. 494 p.
- [31] Z. KARVALICS L.: Index Magyarországon, 1945–47. Kandidátusi értekezés. Bp. 1992. 231 p.
- [32] SCHUBERT A.: Vágyalom vagy rémálom? = Café Babel, 1992. 3–4. sz.
- [33] SIMON, H. A.: Hogyan tervezzünk szervezeteket egy információkban gazdag világ számára? = Korlátozott racionalitás. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1982. p. 148–168.
- [34] VEKERDI L.: Az információ a modern világban. = Kalandozások a tudomány történetében. Bp. Magvető, 1969. p. 300–314.
- [35] KEMENY, J. G.: A jövő könyvtára. = Az ember és a számítógép. Bp. Gondolat, 1978. p. 106–122.

Beérkezett: 1994. augusztus 18-án.

Rendezvénynaptár

A hálózatok és a könyvtárak jövője.

Nemzetközi konferencia

Bath (Anglia), 1995. április 19–21.

Szervező: Hazel Gott, Conference administrator

UKOLN

The Library, University of Bath

Bath, BA2 7AY

Tel.: +44 225 826256

Fax: +44 225 826838

Telex: 449097

INTERNET e-mail: h.a.gott@bath.ac.uk

Orvosi könyvtárosok 7. nemzetközi kongresszusa

Washington, 1995. május 10–12.

Szervező: 7ICML, Medical Library Association

Suite 300, Six North Michigan Avenue

Chicago, Illinois USA 60602-4805

3. Prágai Nemzetközi Könyvtári Vásár és 1. Európai Könyvtáros Kongresszus Kelet- és Közép-Európa számára

Prága, 1995. május 11–14.

Szervező: Avencourt Exhibitions Ltd.

Byron House, 112A Shirland Road

London W9 2EQ

Tel.: +44 (71) 266 1986

Fax: +44 (71) 585 2429

CRIMEA '95, 2. nemzetközi konferencia:

Könyvtárak és egyesületek a változó világban

– új technológiák és az együttműködés új formái

Jevpatoria (Krim, Ukrajna), 1995. június 12–17.

Szervező: Russian National Public Library for Science

and Technology

Fax: 00-7-095 921-98-62

E-mail (Internet): CRIMEA95@gbntb.msk.su